

Туркистонда хозиргача маълум бир йўлга кўйилмаган чаток ишлардан бири вакф ишларидир. Инкилобдан бери вакф ишлари учун юзларча комиссиялар тузилди. Турлук лойихалар ясалди. Лекин кутилган бир натижа чикмади.

Кейинги вақтларда вакфларни халк кўлига бериш сиёсати майдонга чикди. Бунинг учун ТуркЦИК томонидан бир лойиха тузилиб, кози ва мударрис курултойидан ҳам ўтказилди. Самарканд, Фаргона областларида вакф шўролари тузилиб, ишга ҳам киришди. Сирдарё областида ҳам мундан бир ой мукаддам турлук ташкилотлар тарафидан вакф шўроси учун вакиллар сайланиб тегишлик ўртокларга топширилди. Эски шаҳар ижрокўмида сайлов қарорномалари ойлаб ётгандан сўнгра тасдиқ килинуб, музофот ижрокўмига топширганлиги эшитилди. Хар холда у ерда ҳам ёта-ёта зерикгач, ундан ҳам тасдиқ килинуб, Сирдарёмизда ҳам вакф шўроси ишга киришса керак.

Вакф шўролари ишга киришган билангина кутилган натижа чикарми, йўқми? Унисини келгуси кўрсатур. Ёлгуз хозиргача вакф ишларини бу тарика чаток холда колдириб келган кўп сабабларнинг энг каттаси вакфларни сарф ва бошқариш тўғрисидаги фикрларнинг турлиқлигидир. Бир-бирига тамом тесқари бўлган бу фикрлар бирлашмаган тақдирда вакф ишлари тагин чуволаур. Хар ким хар томонга қараб тортар, уришилур, сўқишилур, натижада тақрор вакфларнинг тоғ қаби мадрасалар бино килишдан ва улардаги ўқувчи ва ўқитувчиларнинг таъминоти учун колдирган миллионларча вакфларидан кутган мақсад-муқаддаслари шу чокгача бўлиб келганидек поймол бўлаур. Бунчалик вакфлар, бунчалик мадрасалардан халқнинг маориф ва маданияти номига фойдаланиш мумкин бўлмас.

Бошқа муқараккий ислом мамлақатларида кўпдан буни тушуниб, бу тўғридаги ихтилофи афқорни орадан кўтарганлар, вакф ишларини маълум бир йўлга кўйиб, маориф бюджетининг буюк бир қисмини вакфдан қерагича истифода қилмок, вакфларнинг руҳларини шодлантирмок бўлсак, аввало бу тўғридаги ихтилофларни бир ёглик қилиб, фикрларни бирлаштиришимиз керақдир. Вакф ишлари тўғрисида инкилобдан бери бошлуқа тўрт фикр роль ўйнаб келди:

1-хасадчилар, 2-тафритчилар, 3-ифротчилар, 4-мўътадиллар фикри.

Хасадчилар қимлар? Маълумки, Туркистон вакфлари мусулмонлар тарафидан дин, маориф ва маданиятлари учун тақсис этилуб, колдирилгон хос ва холис сармояъи миллияларидир. Бошқа миллатлар қаторида умумий маориф-сармоясидан фойдаланиш устига ўзларининг ушбу миллий сармояларини ҳам яхши бир йўлга кўя олмаслар, эҳтимолки, тез кўтарилиб (тараккий қилиб) ўзларини мустамлақачилар қуллигидан қутқарсалар. Ерлик халқнинг доимо жаҳолатда қолуб, қул бўлиб туришларини истаган мустам-лақачилар, албатта, буни кўролмайдурлар. Хасад қилурлар. Шунинг учун қайси йўл билан бўлса-бўлсун вакфларни ё бутунлай хазинага олмок ва ё ҳеч бир яхши йўлга қиришга йўл бермасдан, қамиша чаток бир холда колдириш қаракатида бўлаурлар.

Вакф ишлари дуруст йўлга қира бошладими, дарров бир чаток қикориб, ишни бузадилар.

Бу жинойтни тўғридан-тўғри ўзлари килмасдан, ерликлардан бир неча алданган ёки сотилган кишилар топиб, улар воситаси билан ишлайдилар-да, лабларини ялаб, «ерлик ишчиларнинг ўзлари шундай истайдирлар», деб кўзларини лўк килиб караб тура берадирлар, жуда бўлмаган тақдирда отини «Шарк сиёсати» кўйиб, вакфларни подшоҳ замонасининг бутун муллоларни ўз ихтиёрларига колдириш фикрини кувватлайдирлар. Бундан мақсадлари эса бир оз вақт шундай колдириб, замони келганда: «Қачонгача муллолар вакфни ўринсиз еб ётадирлар, буни хазинага олмок керак», деган бир фикрни кувватлаб ўтқаришдир.

Мана бу фиркани биз ҳасадчилар, мустамлакачилар, деб таъбир этамиз. Инкилобдан бери вакф ишлари шул фирканинг ҳабис фикрларига қурбон бўлиб келди. Кейинги, ТуркЦИК лойиҳаси ила шояд бу фирканинг фикрига эҳтимом берилган бўлур, деб умидланамиз.

Тафритчилар кимлар? XIX асрнинг бошларидан то Русия инкилобигача бўлган бир муддатда Туркистон мадрасаларининг тарихини ва бундан бўлган таълим-тадрис йўлларини, вакфларда бўлган суиистеъмолларини ва етиш-тирган шогирдларини бир даража назардан кечирилса, кўнглида андак миллий ва диний ҳис бўлган ҳар кишининг кўзидан беихтиёр ёш оқадир. Бу ҳусусда ҳозиргача кўп ёзилди, сўзланди, такрор тафсиллаб ўлтирмакни лузуми йўқ, фақат шунигина айтиш мумкинки, сўнг асрларда кўп мадрасаларимиз диний ва дунёвий уламолардан тамом тозаланиб, холис илмсизлар етқузатурган бир танбалхона холига келган эди. Ўтганда Буали, Форобий, Тафтазоний каби ҳакимлар ва олимлар етишдирган Туркистон мадрасалари кейинги кунларда тузукрокбир мударрис ёхуд имом ҳам етиштира олмайтурган бир ҳолга тушган эди. Ҳозирда мавжуд баъзи дурустрок мударрис ва имомларимиз эрса мадрасаларнинг тартиблилиги соясида эмас, мадрасаларнинг тартиб ва қонуний хорижда ўзларининг қилгон ҳусусий ташаббус ва гайратлари орқасидагина фавқулодда зақолари соясидагина етишгандирлар.

Вакф тўғрисида шундай бир фикр борки, вакфларни илгаридек ҳар бир мадрасанинг ўзига бериб ва ҳар бир мадрасага икки-уч мударрис белгилаб, уларнинг шогирдлари бўлсун-бўлмасун, мадраса вакфини боҳузур еб ётишларига пул берилсун эмиш. Шундай бўлгон тақдирда тадрижан шогирд ҳам йигилар эмиш ҳамда вакфнинг шартига ва шароитига мувофиқбўлар эмиш, қисқаси, Николай замонида мадрасалар ва вакфлар қандай идора қилинган бўлса ва нималар ўқитилган бўлса, ҳозирда ҳам шундай бўлсун эмиш[1]. Ислох-мислохдан ҳеч бир оғиз очилмасун эмиш.

Бу фикрнинг бошида турувчилар ҳар қимга маълум, биз буларни тафритчилар ва инфишочилар, замондан ҳабарсиз, халқни қоронғуда қолдиргувчилар, деймиз.

Ҳасадчилар ила тафритчилар баъзи моддаларда бирлашиб ҳам кетарлар. Фақат ҳасадчилар билиб ва тафритчилар алданиб бирлашурлар.

Ифротчилар қимлар? Ҳасадчиларнинг сиёсати ҳабисасига тушунган ва тафритчиларнинг жаҳолат ва таассубидан қуйганлардан бир фикр келиб чиқодурки, булар «Кўй, бу мадрасаларингдан ва бу муллоларингдан ҳеч бир умид йўқ. Модомики,

вакфлар ўз ихтиёримизга берилди, халк назарига бир неча мадрасаларни ликиллашиб кўйлик-да, вакф бадаллари ила бир неча ибтидоий мактабларни тарбия килдик. Бизнинг ҳаётимиз ва нажотимиз шул мактабларга боғлиқдир, эскини ҳар қанча ямасанг-да, эски, эскини ямаб овора бўлуб ўтиргандан кўра, бутун ташлаб, янгисининг ҳаракатида бўлган яхши, дейдилар. Биз буларни ифротчилар, узокни кўра олмагучилар, янги килиб бераман деб ухдасидан чиқолмай, халкни эскидан ҳам маҳрум этиб, ялангоч қолдирувчилар, деб таъбир этамиз. Мўътадиллар қимлар? Бу ҳақда қелар сонда[2].

«Ҳақиқат» журнали, 1922 йил, 2-сон

[1] Чор кироат деган эски юнон мантиқини ва унинг хошияларини укуб қун кечириш бўлмаса қерак. Идора.

[2] «Ҳақиқат» журналининг бошқа сонлари чиқмагани учун ушбу мақоланинг давоми босилмаган. (С. А.)